

TEMA SMRTI U ELEGIJAMA JANA PANNONIUSA (IVANA ČESMIČKOG)

Francesco Coppola

Razmatram ovdje pet elegija, kojima je zajednička tema smrti i poimanja duše, da bih kulturološki odredio pjesništvo Jana Pannoniusa. S jedne strane proveo sam stilsko-formalnu analizu radi utvrđivanja pravila izvedbe pjesničkog teksta; s druge strane, nastojao sam okupiti sadržajne sastojke, građu pjeva.

Prvi tip raščlambe proveo sam na elegiji I, VI *Threnos, de morte Barbarae matris*;¹ na elegiji II, XII *De morte Andreolae, Nicolai V. Pont. Romani, et Philippi Card. Bonon.*; za drugi tip raščlambe rabio sam elegije I, VII *Invehitur in Lunam, quod interlunio matrem amiserit* i I, XII *Ad animam suam*.

Strukturalna raščlamba ne može, dakako, omesti vrijednosni sud već ga radije pojačati, stoga sam sklon reći da je umjetnički najvrednija elegija jamačno prvonavedena, koju je pjesnik posvetio svojoj majci i u kojoj bjelodano izbija osjećanje sućuti i boli zbog teškoga gubitka, u najdubljoj sprezi *pathosa* i *technea*. Taj dojam uklanja pretpostavku² da je elegija sastavljena mnogo poslije Barbarine smrti, koja se zbila 10. XII. 1463.

Shema, prema kojoj su »istkane« prve tri elegije, tj. čvrsti sastojci prepoznatljivi u tekstu, izgleda ovako:

- 1) zaziv / uvodni plač;
- 2) pogrebne počasti prema obredu i običaju;

- 3) pohvalnice ćudorednog vladanja pokojnika;
- 4) uspoređivanje pokojnoga s likovima iz antike;
- 5) posljednji pozdrav prema formuli »*neq gravis sit lapis*«.

Elegije započinju »dramatičnim«, gotovo recitativnim tonom da bi obilježile posebno pjesnikovo duševno stanje. Elegija Barbari započinje pravim topom:

Quid querar? unde novo quaeram fomenta dolori
(I, VI, 1),

Uzalud žalba, odakle novoj boli melem da pribavim.*

gdje nalazimo motiv nemogućnosti ublažavanja boli zbog gubitka majke i beskorisnost plača, što ipak ne priječi kazivanje pjesme! Početni stihovi elegije Racinu nadahnuti su istinskom tugom; četiri stiha, u kojima se opisuje grčevita uzbuđenost onoga koji je stajao pokraj mladićeva kreveta u časovima neposredno prije smrti:

Currite; festinet medicus, quid, inepte, moraris
Tonsor? equo citius quam pedes ire potes.

Currite; forsán adhuc dabitur reperire calentem;
Forsán adhuc misero flatus in ore manet.

(I, XV, 1–4)

Trčite žurno po liječnika, ne krzmaj, briaču tromi.

Žustro na konja! Ta njim brže ćeš stići na cilj.

Trčite, možda će ipak osvijestiti se obamro mladić.

Možda na usni mu još slabi pottrava dah.

Ne valja zamišljati, dakako, tvarnu nazočnost pjesnika ili da se prizor uistinu događa na navedeni način; riječ je o motivima i situacijama, lako prepoznatljivim i učestalim. Te su riječi vjerojatnije izražaj želje da se dječakov život produži: neposredna je pomoć mogla učiniti da se izbjegne neizbježno.

---

* Da bi se olakšalo praćenje citata, donosimo hrvatski prepjev tih stihova. Šopov prepjev ne prati uvijek točno i izvornik, ali ima pjesničku obojenost i obavijesnu zadaću. Donosimo ga također redom, kojim se ulomci pojavljuju u tekstu. Tekst je namijenjen i djelomice pročitan na Danima Hvarskog kazališta, svibanja 1989.

Sasma je drugačijeg tona početni dio elegije Andreoli, natopljena sjetnim spokojem, popraćenim stanovitim očajanjem. U dvanaest se uvodnih stihova raščlanjuje ljudska sudbina u svojim mnogovrsnim aspektima: nazočni su trošnosti tijela, neminovnosti kobi, beskorisnosti ljudskih čina. Ljudima se upućuje poziv da ne optužuju moćnu narav kao uzrok uništenja, već da se radije obrate smrti u osobljenoj Lahezi, koji bi se, dakle, činila izvanjskim i prevratnim elementom u odnosu na naravni red. Smrt se motri kao neizbježno nijekanje postojećeg, koje se ne obzire ni na ljudska djela, društvene uvjete, dob, ljepotu i političku moć. Podudarne motive nalazimo i drugdje u Pannoniusovu tekstu:

*Nos longos nobis, stulti, promittimus annos,
Linquendas aliis et cumulamus opes;*

(I, XV, 37–38)

*Snujuć o dugu životu gomilamo, ludi, bogatstvo,
S kojim se rastaje svak, idući na posljednji put.*

Na formalnoj razini ova je elegija manje uspjeta, premda ima prilično zanimljiv početak, u smirenu stilu, što navodi na razmatranje. Cijelo djelo čini se plodom mučne razradbe, čemu uzrok može biti činjenica da ispričani događaj ne dira izravno pjesnikove osjećaje; skladanje bi, dakle, bilo napisano s pohvalnim i komemorativnim nakanama, ali i kao stilska vježba, koja traži opravdanje u odavanju počasti vrhovnom svećeniku. Janus nije poznavao izravno osobu pokojnice i mora da je imao znatnih poteškoća iskazati različita svojstva njezina značaja, crte osobnosti. Upravo stoga čini se da se navlastito koristio općenitim razmatranjima. Sam događaj postaje povod i opomena za razmatranje osobe o vlastitom stanju, o sebi samoj, o postupcima u životu. Tim se objašnjuje posebna obimnost uvoda.

Različit je, međutim, stil drugih dviju elegija, u kojima je uspomena na pokojnike vrlo živa u pjesnikovu duhu, i te dvije mu osobe bijahu doista bliske, što se može uočiti iz čuvstvenijega i uzbuđenijeg tona sastavaka, tona, što odražuje zbiljsko stanje Janusove duše, dakako, pročišćeno pjesničkom umješnošću.

Drugi određujući sastojak elegija tvore načini pogrebnih počasti prema pravilu, običaju i kršćanskoj sućuti. Pročitajmo ovaj pentametar:

Semper acerba licet, rite colenda tamen

(I, VI, 4)

Uvijek će biti vrijedan moga najdubljeg štovanja;

Stih se odnosi na dan Barbarine smrti, kako je rečeno, na dan 10. prosinca 1463; svakako bolan nadnevak, ali koji valja častiti upravo prema obredu, svojstva kojega će biti nanizana tijekom elegije:

Accipe cara parens nostri monumenta doloris

(...)

*Psallentum sed rite choros, sed turis odores,
Sed cum flebilibus, verba tremenda, modis
En feretrum celebri praecedunt agmina pompa,
Pulsata et sacris turribus aera sonant.
Dives ad innumeras offertur cereus aras.
Ac requiem templum concinit omne tivi*

(I, VI, 141, 145–150)

Primi, o premila majko, moga bola spomenik,

(...)

*Nego, po obredu, korove psalama, mirise tamjana,
Nego u žalobnim napjevima riječi drhtave,*

*Eno pred nosiljkom stupa svečana povorka,
S tornjeva svetih zrakom odjekuje zvonjava,*

*Na brojnim oltarima voštanice se krupne užiju.
Za pokoj ti duše odzvanja cio hram.*

Zamjećujemo u tim stihovima: zbor psalmista, mirise tamjana, žalostivo pjevanje, pogrebnu povorku, upaljene voštanice, sve što služi za stvaranje turobne i tmurne atmosfere dolične zgodi. Obredna koreografija zaključuje se u dvama slijedećim stihovima s pojavom Janusa, odjevena u svečano ruho, koji na majčin grob nosi mistične darove:

*Ipse ego solenni pullatus veste sacerdos
ad tumulum pro te, mystica dona fero.*

(I, VI, 151–152)

*A ja, svećenik, u svečanoj crnini sam,
Na grobu za te pogrebne žrtve prinosim.*

Pri stvaranju tih stihova kao da čudno pomažu *techne* i pjesnikova društvena uloga. Janus je bio potpuno svjestan značenja svoje funkcije i ugleda, što ga je ona davala. Pa premda i nije možda bio ponajrevniji u obvezama spram svoje biskupije, vidimo ga ovdje kako s vrlo svjetovnim ukusom zamišlja naj-svečaniju pogrebnu povorku, dostojnu majke, ali još više njegova društvena položaja. U nekoliko redaka daje nam raskošan prikaz, svojstven najvišim crkvenim tradicijama, u kojem se ogleda malo patnje i boli, a puno gizde.

Manje obvezajući, ali ne stoga manje privlačni, oblici su obreda u elegiji Andreoli, gdje se stvara prava fantazmagorija boja i mirisa:

*Spargite felicem tumulum viridantibus herbis,
Spargite sanguineis, ossa beata, rosis.
Quicquid odorifero, sudant lobalsama, trunco
Puniceum rubeis qua tepet aequor aquis,
Quicquid plorantes lacrimant de cortice myrrhae,
Colligit Eous quicquid odoris Arabs,
Hos ungat cineres, hanc defundatur in urnam,
Menstruus huic busto concelebretur honos.*

(II, II, 25–32)

*Obaspite sretni taj grob zelenilom svježim,
I ružama rujnom kao krv te svete kosti poškropite.
I što god se balzama cijedi s miomirisna debla,
Tamo gdje u kartažanske vode Crveno More se topi,
Svim sokom suza što iz kore oblivaju miru tmurnu,
I koliko god arapski istok ima miomirisne masti,
To sve na ovo prelijte tijelo, izlijte sve u ovu urnu,
I svakog mjeseca ovomu grobu odajte časti.*

Kako se vidi, nedostaje posvema tužno raspoloženje svojstveno prethodnom sastavku. Poezija postaje eruditskom igrom, u kojoj tradicija *Georgica* kao da nudi građu pjesme: i evo se javljaju biljke obilježene svojim bojama: zelenkaste trave i rumene ruže koje prekrivaju Andreolin rub, miris »ksilobalsama« i boja voda, sok od mire, a ne može izostati ni poziv na Aurora kao na prostorno–vremensko određenje mitskog značaja. Situacija je posve različita u odnosu na prethodnu, zamjetljivija je radost obreda nego tuga, a tu je i uživanje u pogrebnom

daru, što se svakomjesečno obnavlja. Obred se čini više poganskim nego kršćanskim, podsjeća na antiku i nije slučajno prebačen u nezbiljsku atmosferu, u kojoj je upravo nužna mitološka natuknica. Već smo podsjetili na različit psihološki stav pisca, stoga bol ustupa mjesto erudiciji: uspomena na pogrebne svečanosti opisane od grčkih i latinskih klasika, od Homera do Vergilija, odjekuje u tim stihovima; u tom znaku Janus slavi Andreolu.

Nužno je zamijetiti da se u ovoj pjesmi pokojnica ne javlja kao ljudski lik nego gotovo kao simbol; pročitajmo stihove koji iskazuju moralna svojstva gospoje:

Haec matrona fuit virtutibus inclyta summis,

Haec fuit aeterna clara pudicitia,

Haec gravis, haec prudens, haec integritatis amatrix,

Haec sanctae cultrix relligionis erat.

Sed licet implerit magnis virtutibus orbem,

Plus tamen est natis nobilitata suis.

(II, II, 15–20)

Ta gospođa po najvećim vrlinama bila je slavna,

Čistotom svojom trajnom po svugdje bila čuvena.

Ona ugledna, ona mudra, ona ljubitelj poštenja,

I kao štovateljica vjere svete bijaše znana.

Ali, iako se po svijetu pročula velikom krepošću svojom,

Ipak je djecom svojom više uzveličana.

Andreoline su kreposti, dakle: pudicitia, gravitas, prudentia, integritas, pietas, to jest sve ponajvažnije osobine jednoga idealnog lika prema stanovitim čudorednim shemama, razrađenima i ozakonjenima tijekom vremena.

Ničega živa nema u tom opisu, već samo svojstva koja tvore stanoviti εἶδος, »exemplum humanitatis«, što može vrijediti u svakoj prigodi. Andreola gubi svoju zbiljsku opstojnost da bi stekla drugu koja je čini sličnijom nekomu mitološkom, tj. književnom liku negoli ljudskom. Zanimljiv je također i zadnji navedeni distih, jer se postupak slavljenja odvija i posredništvom pohvale potomstvu s upućivanjem na Nikolu V i Filipa u sfragističkoj funkciji (a isto tako i »captatio benevolentiae«). Korisna je i usporedba s Rakacinom, drugim likom koji zadobiva mitske obrise, ali s drugačijeg stajališta; tu nas zanima ton, kojim

Janus prihvaća mladog slugu. Cijela je elegija prožeta bolju zbog mladićeva gubitka, izvanredne i teško nadomjestive osobe:

*Quando mihi similem continget habere ministrum?
Moribus, in ingenio, sedulitate, fide?*
(I, XV, 141–142)

*Da li ću ikada imati dvornika sličnoga tebi:
okretna, bistra ko ti, pomnjiva, vjerna ko ti?*

Vrline su one, koje su svojstvene dobrom sluzi: primjerice, revnost i vjernost. Treba vjerovati da je Janus u ovom slučaju vrlo malo izmislio i da se ograničio prenijeti u stihove izvorna svojstva, ali, kako smo već rekli, Rakacin je bio vrlo blizak gospodarevu srcu, i on ga je nakon njegove smrti uzvisio ističući stanovita svojstva njegove naravi. Uostalom, sam Rakacinov lik slabo je odgovarao oprimjerivanju; u najboljem slučaju mogao je upućivati na lik kakva peharnika na nekoj gozbi bogova i junaka, ali Janus je radije načinio »laudatio funebris«, što polazi od lika a ne od književne građe na raspolaganju.

U tim elegijama znakovit je stilski postupak u usporedbi slavljene osobe s nekim mitskim ili povijesnim likom iz antike u svrhu uzvisivanja zbiljske osobe njezinim postavljanjem u prošlost, u neku vrstu nepovijesne i nevremenske dimenzije: poput neke para-apoteoze.

Znademo da je Barbara nakon muževe smrti odlučila ostati udovicom. Takav izbor, uz moralne joj vrline i osjećaj dužnosti te pobožnost i čistoću, čini je sličnom rimskoj svećenici; takva krepost u antici bi je učinila dostojnom velikih počasti.

*Ergo apud antiquos olim tibi jure Quirites
Rara pudiditiae parta corona foret.*
(I, VI, 161–162)

*S pravom bi, dakle, nekoć kod starih Rimljana,
Dobila onu rijetku krunu za čestitost.*

U elegiji o Andreoli sugestivnije je pozivanje na mit Cibebe, uveden u Rimu 204. p. C. kada senat odluči donijeti iz Pesinunta crni kamen koji je simbolizirao božicu te na Palatinu dade sagraditi hram.

Usporedice se podsjeća i na mit Ree i na varku kojom spasi život sinu Zeusu:

*Numina placavit peregrinus, Roma, Cybeles
Manibus haec laus est inficianda tuis?
Cum vel progenie totum que temperat orbem,
Plura vel officio promerere tuo?
Gentiles Divos mendax Rhea protulit, et quem
Utilius fuerat non peperisse, Iovem.
Editus, alma, tuo summus de ventre sacerdos,
Laudibus Oceanum tangit et astra suis*

(II, II, 61–63)

*Rim je božanstvu se klanjao tuđinke Kibeles,
Ta počasti tvojoj treba da se ukazuje sjeni.
To si zavrijedila sinom, koji beskrajem zemlje vlada,
No još više to zaslužuje život tvoj poštenu.
Varava Rea izrodila je bogova pleme i s njime
Jupitra boga. O kamo sreće da ga rodila nije!
Blagoslovena utroba tvoja vrhovnog svećenika dade,
Slava mu se preko Oceana sve do zvijezda vije.*

Ali ti stihovi zaslužuju pozornost s još jednoga motrišta: riječ je o četirima distisima, podijeljenim u dvije skupine. U prvomu i trećem distihu mitološko je pozivanje na Cibelu i Reu, inače posvojene i pobrkane u rimskoj kulturi nakon nekog vremena; Janus kao da slijedi tu baštinu, koristi dva različita imena za *variatio*. U drugomu i četvrtom distihu upućuje se na Andreolino potomstvo, na prvosvećenika, to jest na Nikolu V, pa iz toga proistječe izravan paralelizam–identifikacija: Rea–Andreola, Jupiter–Nikola V. Zapravo, neka vrsta apoteoze.

Kako se dade zaključiti iz stihova navedene elegije (107. i dalje), Rakacinova smrt je posljedak nezgode pri jahanju; njegovo obožanstvenje zbiva se na dva različita načina: u sjećanju na mitološke prizore, u kojima je konj bio zlokoban za junaka kao uzrok smrti i općenito propasti; odnosno u usporedbi mladićeva trupla s truplima antičkih junaka i u promatranju njegova lika i ljepote, kojima je i nalik potonjima. U svoj uzvišenosti gradiva pjesnikov ton u odnosu na Rakacina nadahnut je nježnim zamjerkama: koliko mu je puta svjetovao da bude oprezan s konjem, ali dječak, nebriljiv i pun svoje mladenačke vatre, nije

poslušao njegove savjete, i ishod je bio koban. Ali nije toliko kriv mladić koliko životinja; i na tom mjestu pjesnik žestoko kudi zvijer, koja donosi nesreće, i kao dokaz navodi natuknute mitološke primjere, popraćene ponekom opaskom.

Zanimljivo je upućivanje na kobilu, tračkoga kralja Diomeda (kojeg ne valja miješati s istoimenim etolskim junakom). Janus bjelodano upućuje na kobile, koje proždirahu sve strance, što bi zlosretno stigli u njihov kraj:

*Quis Diomedi crudelia pabula nescit
Armenti, et nullo gramine pingue pecus?
(I, XV, 121–122)*

*Tko li još ne zna, čime je hranio konje Diomed.
Krdo i bespaše to gojazno bilo mu svo.*

Taj mit ima i drugo svojstvo, što zaslužuje pozornost, na koje se Janus izričito ne pozivlje, ali ga se ne može preskočiti u tom kontekstu. Znademo da je Euristej povjerio Heraklu da ubije Diomeda i odvede kobile, ali je sretan ishod pothvata djelimice poništen pobunom urođenika, koji nastojahu obraniti životinje. Tada Heraklo, da oslobodi ruke, povjerava životinje Abderu, Hermesovu sinu, ali će i toga podivljale kobile na smrt rastrgnuti. Još jednom se javlja prizor mladića, koji gubi život krivnjom konja, koji ga je vukao. Valja, dakle, pretpostaviti da je ta mitološka građa korištena zbog uske podudarnosti sa zbiljskim slučajem: i Rakacin je umro vučen od pobješnjela konja.

Obratimo naposljetku pozornost i na završnicu elegija. Nije teško pojmiti njihovu važnost u pogrebnom pjesništvu, gdje svaki čimbenik treba odgovarati tradicijom utvrđenim kanonima, kako bi ostvario posebnu svečanost. Poznata je formula mnogih epigrafskih napisa: »Sit tibi terra levis«: Janus rabi tu formulu izokrenuto, na možda neobičan i osoban način, tj. rabi litotu. Pročitajmo slijedeće stihove:

*Interea facili corpus requiescat in urna,
Nec gravis incumbens urgeat ossa lapis.
(I, VI, 171–172)*

*Dotle nek mirno u zemlji počiva tvoj prah,
I grobna ti ploča bila lagana kao dah.*

I vidimo kako Janus skreće pozornost ne na »levitas« već na »gravitas« grobnog kamena.

Istovrsni stilem nalazimo u elegiji Andreoli:

*Molliter inclusum, mitis premat urna, cadaver,
Suspensus metuat membra gravare lapis*

(II, II, 39–40)

*Sahranjeno tijelo nježno nek ovija krhke urne hlad,
I neka ga grobna ploča težinom ne tlači grubom.*

Osim istovjetnosti stanovitih riječi, inače banalnih i nevažnih, pogledajmo u toj usporedbi uporabu pojmova pripadnih istom semantičkom području ili koji izražavaju analogiju značenja: »facili/mitis« u odnosu na urnu, »incumbens/suspensus«, »gravis/gravare« u odnosu na kamen, stavljen na kraju distiha, poput pečata.

Elegija I, VII *Invehitur in Lunam* otpočinje također invokacijom, zazivanjem zvijezda što upravljaju svijetom:

*Vos divini ignes, mundi quibus ima reguntur,
Aurea quis magni pingitur aula Iovis,
Tam quos legitimus propriis agit orbibus error,
Quam quorum coelo lumina fixa micant;
Vos inquam aeternis animati mentibus ignes,
Ad quorum motus, stamina fata trahunt;*

(I, VII, 1–6)

*O vi božanske svjetlosti, koje svemirom vladate cijelim,
Kojima sav je iskićen Jupitrov dvor nebeski,
Vi, koje pravilnom putanjom, u svome se krećete krugu,
I vi, što, u nebo pribite, svojim svjetlucate sjajem,
Vi zvijezde, velim, vi vječitim što nadahnute ste umom,
Zvijezde, po kojih se kretanju zbivanja, udesi, pletu.*

Zvijezde su nazvane »božanskima« ne samo u ukrasne svrhe već i poradi njihova uzrokovnoga djelovanja. Kulturološko mu je vrelo jamačno Platon, poglavito u *Timeju*, 41 a–43 a, gdje se čita da je Demiurg, umoran od svojega rada na stvaranju, povjerio novostvorenima zadaću oblikovati smrtna tijela i ispuniti

u ljudskoj duši još nedovršeno i susljedno: (...) τοῖς νέοις παρέδωκεν θεοῖς σώματα πλαττεῖν θνητά, τό τ'ἐπίλοιπον, ὅσον ἔτι ἦν ψυχῆς ἀνθρωπίνης δέον προσγενέσθαι (...) [42 d]³

Te su riječi upućene koliko bozima, što se očividno gibaju (tj. zvjezdanim umovima), toliko bozima što se javljaju kad god hoće (tj. onima iz pučke mitologije); (...) ὅσοι τε περιπολοῦσιν φανερώς καί ὅσοι φαίνονται καθ'ὅσον ἄν ἐθέλωσιν θεοί (...) [41 a]

Svejednako, jedni i drugi mogu se držati, makar u različitoj mjeri, stvarateljima tzv. »animantia mundi«.

U navedenim stihovima Janus obraća pozornost na prvospomenute: zvijezde su odgovorne za stvaranje svijeta, načinjena prema naputcima Demiurga, ali ne izravno od njega, zbog čega se stvara i treća razina postojećeg: oživljeno, smrtno i manje savršeno od dvoga ostalog. Zvijezdama pridaju život tzv. »aeternae mentes«, duša svemira, ἡ τοῦ παντός ψυχῆ, koja je podijeljena u toliko duša koliko je zvijezda: συστήσας δὲ πᾶν διεΐλεν ψυχᾶς ἰσαριθμούς τοῖς ἄστροις, ἐνεμῆν θ' ἕκαστη πρὸς ἕκαστον, (...) [41 d]

Upravo iščitani ulomci omogućuju da kulturološki »smjestimo« Janusove postavke; nije toliko riječ o suprotstavljanju grčkoga i latinskog izraza koliko povratku na ono, što smo nazvali »upućivanjem«, tj. na doktrinarnom ishodištu, što nadahnjuje pjev (pri tome bi valjalo pobliže odrediti »prilagodljivost« poganske kulture kršćanskoj). Pjesma pogrdnica Mjesecu nije onoliko neposredna koliko *Threnos, de morte Barbarae matris*; nema osjećaja i boli već je ponajprije dugačko razmatranje negativnih učinaka planete.

Kako točno zamjećuje Madame M. Birnbaum »samo četiri od 146 stihova odnose se izravno na majčinu smrt, a tek jedan na vlastitu žalost«,⁴ dok u gotovo svima ostalima opisuju se niz nevolja i nepovoljnih zbivanja, što ih je Mjesec prouzročio.

Njihovo navođenje činilo bi se beskorisnim i nesvrshodnim u odnosu na predmet našega istraživanja, ipak zaslužuju spomen patogenetski učinci planeta na ljudsko tijelo. Neke tjelesne boljetice ili smrtnost dojenčadi dobivaju zamah djelovanjem Mjeseca; on pogađa i duševno područje; jasan je njegov utjecaj na vukodlaštvo. U toj elegiji Mjesec poprima svojstva Hekate, što je pokazuju i kao zaštitnicu čaranja i vještica, jer imade moć opčiniti dušu, izazvati ratove i oluje.

Tradicija, koju Janus slijedi, nedvojbeno je različita od Hesiodove, koji je predstavljao mjesec kao dobro božanstvo, plodotvorno i oplođavajuće; nasuprot tomu ovdje sve propada i polja su besplodna. U tom spletu činjenica mogla bi se zamijetiti i stanovita »kulturna mješavina« liječničke znanosti, vezane uz Hipokratovu baštinu, i mitologije. Razmatranje o tom problemu bilo bi vrlo zanimljivo, ali bi nas odvelo ponešto izvan naše teme, koja se bavi uže kulturološkim ili filozofskim ili astrološkim aspektima pjesničkog teksta.

Bliska povezanost duše i zvijezda javlja se očevidno u elegiji I, XII *Ad animam suam*. Astrološki tonovi teksta ponaosob su zamjetljivi u ulomcima, gdje Janus, obraćajući se svojoj duši, objašnjuje kako njezina svojstva ovise o položaju raznih planeta prigodom rođenja.

»Mens« teče iz okrajaka Mliječne staze i utjelovljuje se u »mraku« tijela, no unatoč tomu odsijeva u svojoj cjelovitosti i svojoj krepčini:

*Mens, quae lactiferi de limite circi,
Fluxisti has nostri corporis in latebras,*

(I, XII, 1–2)

*O dušo, koja sa snježnog predjela mliječnoga kruga,
ustruja u ovu tijela moga nutrinu,*

Na oblikovnoj razini zamijetiti ćemo lijepu igru suprotstavljanja riječi izvučenih iz oprečnih semantičkih polja: »lactiferi«, »niveo« u smislu jasnoće, »latebras« u smislu tame. Ta svijetlotamna tehnika ipak nije proizvoljna i vjerojatno se nadovezuje na onu drugu, sadržajno–formalnu igru riječi $\sigma\omega\mu\alpha/\sigma\eta\mu\alpha$, tijelo grob duše, koja ima dugu tradiciju počam od Pitagorejca, velikog Filolaja, ul 14: »Svjedoče i davni bogoslovci i žreci da je duša povezana s tijelom kako bi iskupila neku kaznu: u njemu je, naime, zakopana kao u grobu« (Clem. Alex. strom. III, 17);⁵ zatim opat u Platona, Crat. 400c, Gorg. 493a, gdje je potvrđeno načelo duše, koja se otjelovljuje u puti.

U gore navedenim tekstovima prevladava načelo pokore, dok u Janusa metempsihoza nije opterećena negativnim suznačenjima, budući da duša prelazi gotovo netaknuta od svojega naravnog mjesta, iz zvjezdanih zona u ljudsko tijelo. Uistinu čitamo:

*Nec te dum porta Cancri egrederere calentis,
Letheae nimum pluit humor aquae*

*Mystica qua rapidum tangit cratera leonem
Unde levis vestrum linea ducit iter*

(I, XII, 5–8)

*Nije te previše natopila Rijeka zaborava,
Kad je iz Raka žarkog tvoja izišla bit:
Rijeka Leta, što uščem tajnim dodiruje bijesnog Lava,
Odakle se životna tvoja ocrtava nit.*

Duša nije bila sasma lišena svojega izvornog pamćenja, nije pretrpjela teške povrede. Takav je, uostalom, i Platonov stav u Timeju: reinkarnacija je ispunjenje božanskog nacrtu, što odgovara naravi i duše i tijela, a nije pad ni zatvor, kako se to čini po orfičkom mitu, što je u temelju istog nauka metempsihoze.

Distisi, upravo pročitani, povrh toga, uglavljaju u zvjezdoslovnom ključu, nadnevak pjesnikova rođenja, potvrđujući da je svojstvo osobne duše određeno raznim zvjezdanim sponama u času došašća na svijet. Primjer imamo u slijedećim stihovima:

*Hinc tibi Saturnus rationem, Iupiter actum,
Mars animos, sensum Phoebus habere dedit,
Affectus Erycina pios, Cyllenius artes,
Augendi corpus Cyntia vim tribuit.*

(I, XII, 9–12)

*Odatle Saturn i daje razbor, a Jupiter volju;
Od Marsa ti srčanost, a obilje čuvstva od Feba;
Od Ericine nježnost, a na umjetničkom polju
Merkur te vodi, a tjelesne ti snage koliko treba (daje Diana ...)*

Antička književnost o tom je pitanju vrlo zanimljiva i prikladno ju je ovdje navesti. Ponajprije Ptolomejevo Četveroknjižje, što na više mjesta zbori o osobnoj kobi vezanoj uz zvijezde; zatim Maniliev Zvjezdoslov koji, poglavito u III knjizi, spominje »Locus Fortunae«;⁶ takvo je ime dano prvoj od 12 tzv. *sortes*, kojima je podijeljen jedan od nebeskih krugova, te *sortes* ili pak κληροι tvorahu inače sedmodijelni sustav prema sedam planeta.

Isti sustav možemo naći i u djelu ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ (Elementa apotelesmatica) Pavla Aleksandrijskoga, (zvjezdoznanca iz IV st. p. C.) u poglavlju περί τῶν κληρῶν τῶν ἐν τῇ παναρέτω.⁷

Auktor potom prelazi na odredbu čudorednih svojstava na te κληροι; očividno je da Janus prihvaća taj uzorak znanja, ali čudoredna svojstva (ratio, actio, animus itd.), što ih on pripisuje vlastitoj duši, različna su od pretpostavljenih od Pavla Aleksandrijskog. Pogrešno bi bilo pomišljati na neku vrstu znanstvene »apostazije«, već je riječ o slobodnoj razradbi u pjesničkom, a ne toliko, doktrinarnom ključu. Bilo bi također zanimljivo točno odrediti njegova vrela, posebno obnoviti njegova čitanja, pri čemu nužno valja voditi računa o prijateljstvima i dodirima, ponajprije s Galeotom Marziom, s ujakom Ivanom vite-zom od Sredne iz Ostrogona,⁸ s Ivanom Gazulićem i inima.

U toj je elegiji, više nego u drugima, zamjetljiva Platonova »nazočnost«, djeluje sasva usmjereno na temu čovjekova stvaranja kao jedinstva duše i tijela. Opet filozofski tekst nudi razrješenje pjesničkog teksta; posebice u drugom dijelu, time i dodiruje pitanja čovjekove fiziologije, a posebno čvrstoću tjelesnog sastava i kako je on okrnjen neravnovjesjem dijelova:

*Nam mala temperies discordibus insita membris,
Diversis, causas dat sine fine, malis.
Continua ex udo manat pituita cerebro,
Lumina, nescio quo, saepe fluore madent.*

(I, XII, 21–24)

*Jer štetna mlakost, što prožima udove po srijedi,
Iz uzroka raznih neprestano u nevolje goni.
Iz moždana vlažnih sluz bez prestanka se cijedi,
I tekućina neka često iz očiju se roni.*

»Mala temperies« je uzrokom beskonačnih zala, veli Janus, a tako kanda zbori i Platon kada predlaže izjednačenje dobrog, lijepog i simetričnog, te tvrdi da su ravnovjesje i simetrija dijelova nužan uvjet za zdravlje tijela.

Valja reći da pitanje lijepoga i simetrije nije samo estetičko ni čudoredno već imade i općenitije značenje: Platon polazi od pretpostavke, drugdje iskazane, da je svemir uređen i vrlo određen brojčanim odnosima; oni se moraju odražavati i u svakom pojedinom aspektu ili u pojedinačnoj pojavnosti postojećega; dakle i ljudska struktura mora zrcaliti takva razmjerna pravila.

Janus je, čini se, duboko uvjeren u takav stav i zamjetljiva je potankost, kojom nabraja teške mane proistekle iz nedostatka »simetrije«. Ne smije se za-

boraviti da ta elegija, složena 1466, obilno svjedoči o stanju duše i zdravlja, što nadahnuše elegije I, X i I, XI iz iste godine. Znamo da je Janus bio bolestan i potišten; svejedno, ne smijemo te sastave svesti na čisti »izraz osjećaja«, jerbo u njima ipak prevladava duboka razradba i erudicija; vjerojatno treba još zamijetiti i nazočnost i prijatelja Galeotta Marzia, kojega rasprava *De homine* razglaba nešto poslije pitanja slične naravi.

Elegija I, XII zreo je plod jednoga čovjeka, koji je već »iskusio« ugled, moć i kulturu, te sada, u 32. godini (sjetimo se koliko je niža prosječna životna dob u XV. stoljeću od današnje) shvaća da ljudske vrijednosti do kojih drži mogu biti i drugačije, pa i materijalni uvjeti života nisu zanemarivi:

*Sed quid in aegroto sapientia pectore prodest?
Non ego cum morbo Pittacus esse velim.
Nec molem Atlantis cupio, roburve Milonis:
Sim licet exilis, dummodo sospes agam.*
(I, XII, 29–32)

*U bolesnim grudima mudrost što mi vrijedi ona?
S bolešću ovom ne bih Pitak htio biti,
Ni orijaš Atlant, ni snagu imati Milona.
O samo zdravlje, pa makar prognan živio u zabiti.*

Zdravlje je neophodna pretpostavka za duhovnu djelatnost, i bez upućivanja na Platona, koji je to potvrdio, dakako na doktrinarniji način: »Samo je jedan spas za oboje, ne baviti se dušom bez tijela, niti tijelom bez duše, kako bi oboje, braneći se uzajamno očuvali ravnovjesje i zdravlje.« (Timej 88 b)

Galeotto će napisati da se ljudski život sastoji »in nexu animae et corporis, altero deficiente mors sequitur«;⁹ to kao da su Janusove riječi. A moglo bi se i drugo navesti od filozofa iz Narnia da se pokaže kako je uska umna sveza među dvojicom unatoč zemljopisnoj razdaljini, a i onoj vremenskoj nakon Pannoniusove smrti.

Vratimo se, međutim, na očajnički zaključak prethodne misli: kada duša više nije u stanju da čvrsto podržava udove, neka se hitro vrati zvijezdama, na svoje naravno i ishodišnje mjesto, gdje će se tisućljetnim postupkom pročišćavati, zaboravljajući na muke propacene na zemlji, a odatle će moći nastaviti svoj put ... sve dok konačno ne bude pila iz rijeke zaborava i vrati se u okove tijela:

Aut igitur commissa diu bene membra foveto,

Aut deserta, cito rursus in astra, redi.

Verum ubi millenos purgata peregeris annos,

Immemoris fugito pocula tarda lacus:

Tristia ne priscis reddant te oblivia curis,

Neu subeas iterum vincla reposta semel.

(I, XII, 33–38)

Ili tijelo ovo izmučeno napokon snažno okrijepi,

Ili ga ostavi i vrati se sama na nebesa plava.

I kad očišćena tako proživiš tisuću ljeta,

Kloni se budno one kobne vode Zaborava.

Da se prevarena Zaboravom, ne vratiš brigama starim;

Da, vrativ se opet u tijelo, rob mu ne ostaneš dovijek.

Povratak duše zvijezdama nije, dakle, negativan događaj, smrt je nesmrtnost, ona je prijelaz u drugačije stanje iz kojega se izvlači nova nit. Prestanak života nije negativna činjenica, pa prevladavao pri tome kršćanski stav povezivanja s Bogom ili, što je vjerojatnije, pogansko eruditski stav pitagorejske i zatim platonističke tradicije. Tjelesnost je ono što se zamjećuje kao negativno u posljednjim stihovima pjesme, a ta tjelesnost je reinkarnacija u ljudsko tijelo — miserandus homo — kazat će Janus, ali elegija završuje u svjetlijim tonovima georgičke pjesme sa željom da se preobražaj zbude selidbom u pčelu ili u ljupki pjev rijeke.

Na ovom mjestu možemo pokušati vrednovanje kulturološkog značenja Jana Panonniusa. Kultura mu je izričito svrstana u platonističke struje, u izvornost duše, što dohodi s božanskih suzviježđa i kojima se vraća, odvojivši se od tijela.

Zamjećujemo također i sastojke orfičkog podrijetla, premda se i oni daju uklopiti u platonističku misao; očevidno je i da prihvaća astrološke pretpostavke uz visoku mitološku erudiciju.

Janus se ocrtaje kao *poeta doctus*, koji koristi gradivo što ga daje klasični repertoar, birajući iz njega s plemenitom svrhom da ukrasi svoju rječitu pjesničku tvorbu posredništvom »kombinacije« platoničke filozofije i klasično-srednjovjekovnog zvjezdoslovlja.

Nameće se i pitanje teorijske sprege pjesnikova kršćanskog duha i njegova prihvaćanja iskazane kulturološke kombinacije. Možemo uistinu priznati da je

klasična misao korištena od sama početka razradbe kršćanskog nauka, a posebno je prilagođen platonizam još od razdoblja patristike. U humanističkom dobu Marsilio Ficino se pak pozabavio pomirbom platonizma i kršćanstva, a nisu mu bile daleke ni astrološke naznake (pogledati Apologiju).

Sa svoje strane Janus nije bio više ili manje izvorni ili cjeloviti razrađivač nauka već erudit koji je u pjesničkoj djelatnosti prigrlio humanističko misaono usmjerenje, što je vrednovalo čovjekove stvarateljske sposobnosti, otkrivene u klasičkoj kulturi i pojmljene u svojoj vječitosti. Kršćanska mu vjera nije mogla biti zamijenjena odgovarajućom vjerom, ne manje religiozno čućenoj, vjerom u čovjekovo dostojanstvo, koji je Božji stvor, proizvođitelj umjetnosti i zamisli.

Preveli: *Tonko Maroević i Mirko Tomasović*

BILJEŠKE

¹ Svi navodi donose se prema izdanju Teleki: *Iani Panonnii Poemata, Traiecti ad Rhenum*, 1784. Vodio sam računa i o izdanju Šopa: *Ivan Česmički/Ianus Pannonius, Pjesme i Epigrami, Tekst i prijevod*, Zagreb 1951.

² Vidi Birnbaum, Marianna D., *Janus Pannonius, Poet and Politician*, Zagreb 1981, str. 100.

³ Ulomci su navedeni prema tekstu utvrđenom od Burneta: *Platonis Opera*, Tomus IV, Oxford 1985.

⁴ Birnbaum, o. c., str. 102.

⁵ Citat prema: *Platon, Opere*, Roma–Bari 1974, vol. I, p. 1199 u bilješci. Znatno sam se koristio i komentarima *Timeja* iz II. sveska edicije.

⁶ Vidi M. Manili *Astronomicum*, III, rec. et enarr. A. E. Housman, Cambridge 1937, p. IV.

⁷ Vidi Pauli Alexandrini *Elementa apotelesmatica*, ed. Ae. Boer, Lipsia 1958.

⁸ O Janusovim odnošajima s različitim učenim ljudima njegova vremena vidi Zoltan Nagy, *Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitez, Rapporti veneto–ungheresi all'epoca del Rinascimento*, Budapest, 1975, str. 65–93.

⁹ Vidi Galeotto Marzio da Narni, *Varia dottrina (De doctrina promiscua)* a c. di M. Frezza, Napoli, 1949, str. 105 (XX, 6, 10–11).